

UNIVERSITETET I OSLO
INSTITUTT FOR STATSVITENSKAP
PROFESSORATET I KONFLIKT- OG
FREDSFORSKNING

UNIVERSITY OF OSLO
INSTITUTE OF POLITICAL SCIENCE
CHAIR IN CONFLICT AND PEACE
RESEARCH

ØYVIND ØSTERUD (RED.)

NASJONALISME OG NASJONALITET

F O R O R D

Arbeidene i dette heftet springer ut av et seminar - som jeg har ledet over de siste to-tre semestrene - over nasjonalisme og nasjonalistiske bevegelser. Bidragene har alle vært presentert på seminaret i en tidligere form, og har litt varierende status som arbeidspapirer - slik denne stensilserien legger opp til.

De tre første artiklene er av mer prinsipiell og teoretisk karakter, mens de tre siste behandler individuelle nasjonalistbevegelser. Denne fordelingen er representativ for pendlingen mellom generelle diskusjoner og case-fremstillinger på seminaret.

Blindern, våren 1981

Øyvind Østerud

I N N H O L D

Nationalism and statehood by Øyvind Østerud	s. 1
Religion and nationalism by Eduardo Archetti	s. 11
"Nasjons"-begrepet og nasjonalismevarianter av Arne Olsson	s. 29
Egyptisk nasjonalisme ca. 1875-1882 av Robert W. Vaagan	s. 49
Utviklingen av palestinsk nasjonalisme av Nils Butenschøn	s. 57
Afrikander-nasjonalismens vekst 1934-1948 av Elling Njål Tjønneland	s. 93

Robert W. Vaagan

1. Innledning

Den egyptiske politiske økonom Samir Amin har argumentert at det nesten i uminnelige tider har eksistert en egyptisk nasjon: helt siden det faraoniske Egypt fra ca. 3500 f.Kr. og under de suksessive perioder med fremmed okkupasjon og styre - det hellenistiske Egypt (332-30 f.Kr.), det romerske Egypt (30 f.Kr.-395 e.Kr.), det bysantinske Egypt (395-640), det arabiske Egypt (640-1518), det ottomanske Egypt (1518-1914), det britiske Egypt (formelt 1914-1922), de albansk-ættede konger Fuad (1922-1936) og hans sønn Faruq (1936-1952) - og fram til egypteren Nassers militærregime fra 1952 har det i følge Amin eksistert en egyptisk nasjon bestående av en overveiende Nilen-sentrert jordbrukskultur (1).

Riktignok la arabiseringen og islamiseringen av Egypt fra ca. 640 e.Kr. og utover (med unntak av de egyptiske kristne - kopterne - som kun ble arabisert) grunnlaget for et utvidet språklig-religiøst fellesskap med øvrige områder i Midt-Østen, men egyptere flest forble likevel bønder langs den Nilen de alltid hadde kjent. I byene vokste det etterhvert fram en merkantil by-sivilisasjon stort sett av fremmed tilsnitt som profiterte både på jordbruket og den blomstrende karavanehandelen mellom Afrika, Asia og Europa, men denne by-sivilisasjonen var likevel mer typisk for andre arabiserte og islamiserte områder i Midt-Østen. Til forskjell fra Egypt hadde ikke disse områdene en permanent og stabil jordbrukskultur å falle tilbake på da karavanehandelen etterhvert mistet mye av sin tidligere betydning spesielt da det ekspanderende Europa opprettet direkte sjøhandel med Asia og Afrika fra 1500-1600 tallet og utover.

"Such was the pre-colonial Arab world: a whole stamped by its merchant character, with Egypt as the only peasant exception" (2).

Men gitt at det dermed kan argumenteres for eksistensen av en egyptisk nasjon underlagt skiftende fremmedstyre, hva er da

1) Samir Amin,

"The Arab Nation. Nationalism and Class Struggles", London: Zed Press: 1978, s. 21-23 og

Philip K. Hitti,

"History of the Arabs" London: Macmillan: 1970 (10th ed), s. 709ff

2) Amin op.cit. s. 21

egyptisk nasjonalisme? Nasjonalisme kan vanligvis karakteriseres gjennom to beslektede trekk:

- a) en følelse av identitet betinget særlig av språk, historie, kultur, religion og territorium samt
- b) en ideologi som idealiserer nasjonalstaten som politisk organiserende prinsipp med krav om overordnet lojalitet (3)

Med bakgrunn i det som er sagt hittil kan det hevdes, slik Amin gjør, at pkt.a stort sett har eksistert i Egypt etter at det ble arabisert og islamisert. Det er derimot neppe rimelig å hevde at noe i retning av pkt.b gjorde seg gjeldende i Egypt før mot slutten på 1800-tallet. Denne begrensede artikkelen vil kort rette søke-lyset mot perioden fra ca. 1875-1882 som var en meget interessant overgangs- og brytningstid i Egypt. På sett og vis kan hele det 19 århundre i Midt-Østen forenklet risses opp ved på den ene siden det kristne, industrielle og imperialistiske Europas inntrengen (spesielt Storbritannia og Frankrike) gjennom bl.a. frihandel og misjonsvirksomhet samt okkupasjon og på den annen side det relativt forfalle, dekadente ottomanske riket hvor oppløsningstendensene var tydelige. Tyrkisk-ottomansk forfall førte bl.a. til en arabisk renessanse el. "nahda" med senter i Egypt og Syria hvor man søkte tilbake til de opprinnelige, arabiske islamske verdier og gjenopp-livet f.eks. klassisk arabisk litteratur. Mot slutten av århundret ble Egypt et slags fristed for arabiske intellektuelle som Saiyid Jamal al-Din al-Afghani, Muhammed Rashid Rida og Abd al-Rahman al-Kawakibi som fikk stor betydning for det intellektuelle liv og den nasjonale bevegelse i Egypt. Allerede før den britiske okku-pasjonen av Egypt i 1882 hadde det skilt seg ut en nasjonal bevegelse i opposisjon til den tyrkiske kediven (provins-guvernør) i Egy-
pt (4), men før jeg går nærmere inn på disse hendelser kan det være hensiktsmessig å skissere Egypts forhold til det ottomanske riket som det nominelt tilhørte selv etter den britiske okkupasjonen i 1882 og fram til 1914 da Egypt ble et britisk protektorat.

Det ottomanske riket og Egypt

Det er særlig fire karakteristika jeg vil framheve ved det otto-

3) Ø.Østerud, forelesning 23/1-80 i seminaret om nasjonalisme, nasjonal frigjøring og regionalisme.

4) J.C.B.Richmond, "Egypt 1798-1952" London: Methuen & Co Ltd: 1977, s.132ff og

manske riket. Det første er dynasti, dvs. 36 sultaner, alle i direkte mannlige suksesjon fra Uthman I (1299-1326), regjerte fram til 1922 da Tyrkia avskaffet sultandømmet og ble en republikk.

Det andre er militæret som muliggjorde det ottomanske rikets ekspansjon fram mot 1600-tallet, men som deretter fikk redusert betydning i takt med de nye kolonimakter Storbritannia og Frankrikes sjømilitære inntrengen også i det østre Middelhav utover på 1800-tallet. Det tredje er Islam som bl.a. ga seg utslag i sultanens rolle som kalif som oppr. var en tittel for profetens etterfølgere, men som undergikk forandringer etterhvert som nye retninger og sekter vokste fram. Likevel var sultanen den eneste kalif ut på 1800-tallet, noe som ga ham en ekstra legitimitet overfor muslimske undersåtter (5). Dette er viktig for å forstå det muslimske dilemma som vokser fram i siste halvdel av århundret: til tross for de oppløsningstendenser som eksisterte innen det ottomanske riket, så vegret arabiske muslimer å ta inn over seg vestlig-inspirerte sekulære, nasjonalistiske ideer. Når det i diskusjonen om "arabisk nasjonalisme" ofte ensidig fokuseres på det kristne arabiske bidraget framfor det muslimske arabiske, så kommer det ofte ikke godt nok fram at mange muslimer opplevde et dilemma, mens de kristne arabere p.g.a. sin minoritetsstilling hadde alt å vinne på sekulær arabisk nasjonalisme (6). Dette muslimske dilemmaet vedvarte i hvert fall fram til 1908 da "de unge tyrkere" avsatte sultanen (mens kalifatet ikke ble avviklet før i 1924) og innledet en tyrkifiserings- og sekulariseringskampanje i Tyrkia (7), hvor-etter det f.eks. ble mindre problematisk for egyptiske muslimer å gå inn for egyptisk nasjonalisme, bl.a. influert av den arabiske "nahda" el. renessanse nevnt tidligere.

Det fjerde og siste karakteristikum jeg vil trekke fram er det forfall og de oppløsningstendenser som gjorde seg stadig mer gjeldende innen det ottomanske riket etter at ekspansjonen stanset opp på 1600-1700 tallet. Det ble stadig vanskeligere for sultanen å holde på det omfattende territorium og de mange folkeslag (arabere fra den arabiske halvøya, syrere, irakere, egyptere, herbere, kurdere, armenere, slaver, grekere og albanere for å nevne de viktigste) som det ottomanske riket favnet om. I Nord-Afrika ble f.eks. Algerie okkupert av kolonimakten Frankrike i 1830, Tunis i 1880 og Egypt ble okkupert av kolonimakten Storbritannia i

5) H.A.Gibb &
J.H.Kramers,

"Shorter Encyclopaedia of Islam"
Leiden:E.J.Brill:1974, s.236-243

6) Sylvia G.Haim,

"Arab Nationalism:An Anthology"
Berkeley:Univ. of California:1976
s.3-72 (Introduction)

7) Hitti op.cit.s.716,727

1882. Sultanens nominelle styre særlig over de mer perifere deler av det ottomanske riket som Egypt var alt blitt demonstrert i 1830-årene, ikke av kolonimaktene, men av den ottomanske provins-guvernør i Egypt, makedoneren Muhammed Ali, Egypts store modernisator, hvis sønn både hørtok Syria og landsatte hærstyrker i det sørlige Tyrkia som relativt problemfritt fikk rykke fram mot Konstantinopel før sultanen fikk hjelp fra Russland til å beskytte hovedstaden i det ottomanske riket mot hærstyrkene til provins-guvernørens sønn (8). Det ottomanske styret i Egypt var derfor nominelt før Storbritannias okkupasjon av Egypt i 1882 gjorde det enda mer nominelt. Den britiske generalkonsul, senere høykommisær, ble de facto hersker i Egypt, mens kediven, den ottomanske provins-guvernør, spilte en marginal rolle.

3. Egyptisk nasjonalisme 1875-1882

Som et utgangspunkt vil jeg her bruke en interessant artikkel av R.Owen som etter mitt syn gir en innsiktsfull, men på enkelte punkter ufullstendig, tolking av bakgrunnen for egyptisk nasjonalisme i betydning b nevnt tidligere (9).

Owen er hovedsakelig opptatt av imperialisme og han hevder at egyptisk nasjonalisme først kom til uttrykk som et overveiende økonomisk motivert interessefelleskap mellom ledende klasser el. grupperinger i det egyptiske samfunnet som på forskjellige måter ble berørt av det finansielle regimet som ble påtvunget Egypt etter 1875 da Egypt gikk bankerott.

Bakgrunnen for dette var i følge Owen at en utvikling ble innledet i 1798 da Napoleon Bonaparte invaderte Egypt og besatte landet i et par år. Egypt ble deretter gradvis integrert i europeisk økonomi slik at landet ble en råvareprodusent (særlig av bomull) samt et marked for europeiske ferdigvarer. Spesielt under Mohammed Alis etterfølgere fra ca. 1850 og utover ble det opparbeidet en betydelig utenlandsgjeld bl.a. i forbindelse med Suez-kanalen som Egypt måtte finansiere 40% av (10). Utenlandsgjelden økte sterkt med det til følge at Egypt gikk bankerott i 1875 og England og Frankrike iverksatte en rekke finansielle ordninger for å sikre tilbakebetalingen, bl.a. ble det et innsig av britisk-franske

8) Richmond op.cit. s.50-62

9) R.Owen, "Egypt and Europe: From French Expedition to British Occupation" i R.Owen & B.Sutcliff (eds) "Studies in the Theory of Imperialism" London:Longman:1972, s.195-209

10) Richmond op.cit. s.91-104

finansielle administratorer i den egyptiske administrasjonen. Dette framprovoserte i følge Owen en egyptisk motreaksjon bestående primært av fire klasser el. grupperinger innen det egyptiske samfunnet som sluttet opp om det såkalte Urabi-opprøret i 1881-82. For å slå ned denne nasjonalistiske strømmingen og samtidig sikre tilbakebetalingen av gjelden samt britisk kontroll over Suez-kanalen, gikk i følge Owen det imperialistiske Storbritannia til okkupasjon av Egypt i 1882.

Når det gjelder de ulike klasser el. grupperinger, som Owen nevner (han problematiserer anvendelsen av klassebegrepet i et før-industrielt samfunn) så dreier det seg primært om mellomstore og mindre jordeiere (som motsatte seg britisk-franske forsøk på å heve jordskatten og dermed egyptisk tilbakebetalingsevne), byråkratene (som fryktet innsiget av britisk-franske overordnede administratorer), det lavere offiserskikt (som fryktet oppsigelser for å spare inn på statsutgiftene) og endelig ulema, dvs. de religiøst lærde som Owen ikke tilskriver motiver for å delta i det han kaller "the Egyptian national movement".

For Owen er dermed den egyptiske nasjonale bevegelse på denne tid (1875-1882) en koalisjon mellom de nevnte grupperinger som ser sine interesser truet og derfor slutter opp om Urabi-opprøret i 1881-82.

Min kritikk av Owens tolking er ikke knyttet til framstillingen av Egypts integrasjon i europeisk økonomi utover på 1800-tallet. Liknende tolking er også gitt av f.eks. liberale økonomer (11). I hovedtrekk vil jeg også slutte meg til hans identifikasjon av de sentrale grupperinger innen den nasjonale bevegelsen, selv om det kan være grunn til å nyansere f.eks. jordeier-begrepet. Min kritikk er derimot knyttet til to forhold: Owens neglisjering av det anti-tyrkiske element blant mange egyptere samt hans neglisjering av den rolle islam og ulema spilte f.eks. i forbindelse med Urabi-opprøret.

Det anti-tyrkiske element rettet seg spesielt mot det tradisjonelt privilegerte tyrkisk-tsjerkessiske herskerskikt i Egypt som det ottomanske riket hadde påført Egypt. Disse var både de største jordeiere og utøvde et monopol på alle høyere administrative

11) R.Mabro,

"The Egyptian Economy 1952-1972"
London: Oxford University Press: 1974
s. 1-24 (historical background)

stillinger.

Mye av misnøyen blant det lavere egyptiske offiserskikt skyldtes manglende avansementsmuligheter; faktisk kunne ingen egypter nå høyere enn obersts grad fram til slutten av 1870-årene (12). Det ottomanske styret før den britiske okkupasjon i 1882 innebar derfor en klar umyndiggjøring av egyptere, selv om det var en viss assimilering av egyptere inn i det tyrkisk-tsjerkessiske herskerskikt over tid. Slik vi nevnte i forbindelse med den arabiske "nahda" el. renessanse, så eksisterte det i praksis en anti-tyrkisk strømning i Egypt og Syria på 1800-tallet, men p.g.a. sultan-kalifens legitimitet og Islams universalisme sto bl.a. egyptiske muslimer i et dilemma overfor de oppløsningstendenser innen det ottomanske riket som gjorde seg gjeldende. Dette dilemmaet gjenspeilte seg i utskillingen av to hovedretninger blant arabiske intellektuell/religiøse: de konservative og modernistene. De førstnevnte var i klar majoritet og de forsvarte Islams utvikling siden profetens tid, inklusive utviklingen innen det ottomanske riket. De benektet at Islam sto overfor jumud (stagnasjon) relativt til Europas framskritt og etter ca. 1860 søkte de tilflukt i en apologetisk og polemisk litteratur hvor Islam i sin ottomanske form ble forsvart samtidig som Europa ble kritisert. De sistnevnte, modernistene, hevdet derimot at Islam siden profetens tid var blitt korrumpert og at ottomansk Islam innebar jumud. De vendte blikket mot den tapte gullalder, det opprinnelige arabiske Islam på profetens tid og framhevet slike verdier som asabiyya (stammetilhørighet, solidaritet) og salafiyya (forfedrenes levesett) som de hevdet var fullt forenelig med den framskredne sivilisasjon de erkjente å finne i Europa. Botemidlet mot jumud var dermed bl.a. å gjenopprette tapte arabiske grunnverdier som asabiyya og salafiyya og dermed også mulighetene for en ny islamsk arabisk gullalder (13).

Det kan selvsagt spekuleres om innflytelsen fra modernister som al-Afghani, som oppholdt seg i Egypt fra 1871-79 og klart påvirket f.eks. Urabi samt andre framtidige sentrale nasjonale egyptiske skikkelser som Muhammed Abduh og Saad Zaghlul (14), samt den utbredte egyptiske misnøyen med det privilegerte tyrkisk-tsjerkessiske herskerskiktet kunne ha båret

12) Richmond op.cit.s.124 og
Owen op.cit.s.205

13) C.E.Dawn, "From Ottomanism to Arabism. Essays on the Origin of Arab Nationalism"
Urbana:University of Illinois Press:1973
s.132-145

14) Richmond op.cit.s.116

egyptisk nasjonalisme fram uten en britisk okkupasjon, men dette må forbli spekulasjoner. Det kan likevel være grunn til å understreke, slik forøvrig Owen også gjør, at de fire grupperingene vi tidligere har nevnt, dvs. mellomstore og mindre jordeiere, byråkrater, det lavere offisersskikt og ulema, mot slutten av 1870-årene innledet et samarbeid med sikte på å påtvinge den tyrkiske kediven en liberal konstitusjon. Under det såkalte Urabi-opprøret 1881-82 fant kediven å måtte gi etter for alment press og innvilget en ny konstitusjon med visse innrømmelser til de nevnte grupperinger samtidig som lederen for opprøret, Urabi, ble utnevnt til krigsminister i den nye "regjeringen" av 1882 og dermed brøt det tyrkisk-tsjerkessiske monopol på høyere stillinger. Hvordan dette kunne ha utviklet seg vet vi ikke, men den umiddelbart følgende britiske okkupasjon av Egypt skjedde etter all sannsynlighet med kedivens velsignelse og Urabi mistet sin stilling. I praksis konsoliderte den britiske okkupasjonsmakt det tyrkisk-tsjerkessiske skiktets privilegier hvoretter den egyptiske nasjonale bevegelse gikk inn i en slags dvaletilstand som varte til ut i 1890-årene.

Når det gjelder den rollen islam spilte under Urabi-opprøret så vil vi kort konstatere følgende: Rett før selve okkupasjonen da britiske (og franske) skip lå på havna i Alexandria og truet å bombardere byen, mottok Urabi oppfordringer fra hele Egypt om å ta på seg forsvaret av islam og landet. Samme dag som bombardementet tok til rykket en egyptisk avis ut med proklamasjon av jihad (hellig krig) og ulema over hele Egypt oppfordret egyptere til å støtte Urabi-styrkene (som etterhvert utgjorde 25000 mann) i kampen mot de vantro, deriblant den tyrkiske kediven (15). Det er derfor helt rimelig å hevde at ulema og islam spilte en sentral rolle innen den egyptiske nasjonale bevegelse fram mot og under Urabi-opprøret.

4. Konklusjon

Den nasjonale bevegelse i Egypt i slutten av 1870-årene før den britiske okkupasjon i 1882 var på mange måter i utvikling fra pkt.a til pkt.b nevnt innledningsvis. Inspirert av bl.a. "nahda"

15) R.Peters,

"Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History"
The Hague:Mouton Publishers:1979
s.78-79

og modernistene kom de første beskjedne forsøk i gang med sikte på å formulere egyptiske nasjonale politiske krav overfor det privilegerte tyrkisk-tsjerkessiske skiktet og den tyrkiske kediven, bl.a. i erkjennelse av disses medvirkning til Egypts bankerott i 1875. Som Owen peker på genererte det britisk-franske finansielle regimet fra 1875 riktignok utviklingen av en nasjonal bevegelse, men det er likefullt en forenkling å hevde at denne kun var økonomisk motivert og rettet mot de imperialistiske kolonimakter Storbritannia og Frankrike.

ZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZ